

to zpětném proudu (rozuměj archaický fatalismus, lépe napsáno transcendentální determinismus) nejenže tkví pravda, ale že je to současně pravda, bez níž se naše budoucí blaho neobejde“.

Zaráží mě, jak lehce se dá odhalit pravda a navíc pravda našeho budoucího blaha. Tento článek až příliš striktně popisuje jednu tezi. S tak jasnými hranicemi komplikované otázky nemohu souhlasit.

J. Carroll chápe osud jako rigidní seznam životních mezníků, kterými musí člověk projít a taky jimi projde. Ostatně je to *nějak* direktivně nařízeno a tím pádem je určeno i nám, co máme dělat.

Nedomnívám se, že život (život se skládá z jednotlivých chvil a okamžiků, kdy se rozhodují – budu dělat to a to, proto píší život) je prostě předem daný, tedy tak jednoduchý a jasný.

Představme si kužel světla, který bude představovat koloběh věcí (upozorní, že nejde o osud), my jsme pak ve tmě a světlo poznáváme většinou náhodnými střety a získáváme představu o tomto kuželu světla. Později na základě složení těchto náhodných kousků můžeme nějak cílevědomě začít poznávat tento kužel světla. Ale jen do určité míry, celý ho nikdy neuchopíme, protože je velmi rozsáhlý a mnohoznačný, různorodý, je to kužel mnoha možností. I nadále se nevyhneme náhodným střetům.

Dítě je dílem *náhody*, po narození se náhodně dotýká kužele světla, ve kterém jsou i jeho rodiče. Těmito náhodnými kroky získává poznatky o kuželi světla, později ho začíná poznávat cílevědomě (ale stále se spousta věcí děje náhodně). Ono cílevědomé poznávání je spojeno s vůlí, volíme (v tomto slově cítím podslova jako akce, činnost). Současně závisí na okolnostech, které volbu ovlivňují, nikoliv určují. Proto bych odmítla tezi o transcendentální determinaci. Připouštím ovlivnění.

Dalším stupněm by byla *svobodná* volba, ta v sobě zahrnuje několik předpokladů. Přímo si vynucuje člověka vnitřně schopného, vnitřně dospělého, zahrnuje zodpovědnost jednak k sobě samému a jednak k těm druhým. Jde o vnitřní svobodu rozhodnutí na základě zvážení všech pro a proti.

Přijetí teze o transcendentálním determinismu umožňuje člověku zbavit se

zodpovědnosti, zbavit se aktivity, tlumit invenci. Neodvážila bych se tvrdit, že ve fatalismu je klíč k budoucímu blahu.

Abych se zaštitila zvučným jménem. Nicollo Macchiavelli v knize *Vladař* uvádí, že z poloviny nás ovlivňuje osud a z poloviny je na nás, jak se rozhodneme. Používá příměr o povodni, o které víme, že přijde, a je už na nás, jaká opevnění a konstrukce (a jak důkladně) vybudujeme.

Obrana determinismu

Filip Tvrdý

Na začátku své stručné poznámky ke Carrollově konceptu determinismu a práva se pokusím o jednoznačné vymezení pojmu determinismus. V podstatě můžeme rozlišit dva typy deterministických teorií, tedy determinismus *transcendentní* a *immanentní*. Transcendentní determinismus operuje se silami mimo tento svět, které určitým svébytným způsobem ovlivňují děje našeho světa. Patří sem např. antická mýtická předurčenost *diké* nebo kalvínská determinace plynoucí z vševědoucnosti Boha, apod. Tento typ determinismu je dán k věření a nic jiného s ním nelze dělat. Domnívám se, že v kontextu transcendentního determinismu je spor o svobodnou vůli neřešitelný, protože je založen na třetí kantíánské aporii, rozdílu mezi svobodou a nutností. Pro věřícího je každé řešení hádanky všemohoucnost/svoboda jen provizoriem, které má odložit problém do neurčita.

Jediným reálným determinismem je dle mého názoru determinismus immanentní. I tento termín je ale široký a skládá se z několika oddělených pojmů, které vyžadují přísné rozlišení. Aproximativně můžeme definovat tři základní typy: fyzikální, biologický (známý někdy pod zkreslujícím názvem genetiký) a kulturní. Nejnižší formou moderního determinismu je fyzikalismus. Nejvyšší nikoli ve významu nejméně významný, ale nejelementárnější. Na fyzikálním determinismu totiž vyrůstají jeho komplikovanější verze, přičemž souvislost mezi nimi je zatím jen hypotetická. Původní fyzikální determinismus byl to-

žný s newtonovskou fyzikou a poprvé jej formuloval Laplace. Podle tohoto naivního stanoviska jsme pouhým pochopením přírodních zákonů a znalostí výchozích podmínek schopni předvídat vývoj jakéhokoliv systému (tedy i vesmíru) s autoritativní jistotou na nekončnou dobu dopředu. Ve dvacátém století byl tento názor revidován z pozice kvantové mechaniky a nejspíše i z pozice teorie chaosu. Zpopularizovaným názorem je, že tyto dva objevy determinismus zcela vyvrátily, ale opak je pravdou. Současný determinismus operuje s chaotickým vývojem, který způsobuje nepředvídatelnost všech jevů. Budoucí stavy vesmíru jsou ale determinovány existencí přírodních zákonů a univerzální síly chaosu (objev chaosu determinismus nezrušil, ale učinil jej opatrnějším). Soudobý spor o svobodnou vůli plyne z nepochopení této dehumanizační změny: jakkoli složité systémy jsou sice determinovány, ale my nedokážeme předpovědět vývoj ani těch nejjednodušších. V důsledcích chaos neexistuje. Problém je jen v tom, že počáteční podmínky nikdy neznáme úplně přesně; i malá nepřesnost nabude s postupem času hrozivých rozměrů. Lidským výtvozem je i kategorie náhody: pravděpodobnost je způsob uchopování událostí, které nejsme schopni předvídat; náhoda neexistuje, je jen označením nepředvídatelných jevů. Shrnutí – současná fyzika je (stejně jako kdykoliv předtím) striktně deterministická a sebedostačující. Diskuse může nastat až ve vyšších stupních determinismu.

Termíny biologický a kulturní determinismus byly původně neslučitelné. Chybou sporu mezi kulturním a biologickým determinismem bylo, že se jednotliví myslitelé snažili přisoudit jedinečnost jednomu nebo druhému stanovisku, přičemž ve skutečnosti se oba typy doplňují. Tato tendence byla nejzřetelnější v období mezi dvěma světovými válkami, kdy vykristalizovala v rámci kulturní antropologie. Skupina žáků německého antropologa Franze Boase, jejíž čelnou osobností byla americká vědkyně Margaret Meadová, se vzepřela proti tehdy převládajícímu biologickému determinismu, který hlásal prioritu vrozených a proto dědičných vlast-

ností. Kulturní determinismus akcentoval význam výchovy a způsobu individuálního vývoje vůbec. Inspirace je zřejmá: biologický determinismus se svým systémem vrozených vlastností navazoval na kontinentální racionalismus, zástupci kulturního determinismu zase na insulární empirismus. Teprve nové interpretace darwinismu známé pod označením neodarwinismus situaci aspoň částečně prosvětlyly. Jsme sice fatálně ovlivněni baterií našich vrozených vlastností, ale tyto se projevují až v konfrontaci s prostředím. Tímto způsobem pracuje samotný přírodní výběr: vrozené vlastnosti jsou preferovány na základě soutěže v podmínkách vnějšího prostředí. To znamená, že vlastnosti se rozvíjejí v závislosti na okolí.

Do rámce biologického determinismu patří naše vrozené dispozice pro život. Jedná se nejen o naše fyzické vlastnosti (pohlaví, výška, síla, odolnost, ...), ale i vlastnosti psychické jako inteligence, schopnost empatie, talent pro nejrůznější činnosti, schopnost vyrovnávat se s zátěžovými situacemi nebo schopnost učení se. Podle sociobiologů a radikálních neodarwinistů jsou vrozené dokonce dispozice pro věrnost, rodinný život, poctivost, klamání, atd. Všeobecně se předpokládá, že tyto dispozice jsou pro lidský život rozhodující. Tento předpoklad je snadno pochopitelný: něčí talent pro hru na housle je možné buď rozvíjet nebo nechat zakrhnout, každopádně je nemožné rozvíjet talent někoho, u koho zcela absentuje.

Kulturním determinismem myslíme soubor daností, které získáváme společně s narozením: geografické umístění, historický kontext, příslušnost k určité třídě nebo kastě, způsob výchovy, apod. Z výzkumů provedených v 60. letech ve Spojených státech vyplývá, že kolem šedesáti procent dětí vykonává stejné povolání jako rodiče; dělnické děti zůstávají dělníky, děti z úřednických rodin pokračují v úřednické činnosti. Podle téhož průzkumu se z generace na generaci přenáší i preference politických stran a vyznávané náboženství. Církevní obce se tak skládají především z rozených věřících, zatímco konvertitů je menší množství.

Nejzajímavějším druhem kulturní de-

terminace je lingvistický relativismus. Ve své jednodušší formě by se dal vyjádřit tzv. Sapir-Whorfovou teorií: mateřský jazyk nám předepisuje určitý způsob chápání světa. Zjednodušeně řečeno, klasická metafyzika vznikla nutně v němčině, v jiném jazyce by vyhlídka na její vznik byly nižší nebo nulové. Lingvistická determinace se netýká jen našeho mateřského jazyka, ale i příslušné jazykové skupiny (u indoevropských jazyků omezení subjekt-predikátovou formou) a nakonec i jazyka jako celku. To, že vůbec mluvíme, je již svým způsobem determinace – to, že něco pojmenováváme, zároveň znamená, že něco jiného zůstává nepojmenováno. Barthes v této souvislosti mluví a fašizující formě jazyka: nejen že nám neumožňuje něco říci, ale zároveň nás něco říkat nutí.

Jak vidno, celá současná věda nám říká, že náš život je determinován. Spor o svobodnou vůli tedy není smysluplný, protože slučuje pojmy odlišných slovníků – svoboda je etická veličina, determinace vědecká. Z pohledu světa jsme determinováni, ale z našeho pohledu jsme svobodní. Naše budoucnost je předurčena, ale my nejsme schopni ji předvídat. V západní civilizaci ovlivněné křesťanským pojetím člověka jako duchovní a tělesné bytosti bývá často za důkaz svobodné vůle považován konflikt intelektu a těla. Tělo je žádostivé, ale intelekt je schopen žádostivost překonat. Tato představa je ale zcela mylná. Schopnost askeze, schopnost říct „ne“ materiálnímu světu je vrozená nebo daná – někdo to dokáže, jiný ne.

Dalo by se říct, že Carroll ve své práci dospívá ke správným závěrům na základě nesprávných premis; anebo lépe: nikdy by mě nenapadlo vést diskusi tímto způsobem a pomocí těchto příkladů. Carrollova metoda opírající se o podrobnou analýzu významných uměleckých děl určitého období může sice fungovat jako historické pojednání o chápání fenoménu svobodné vůle, ale těžko může přispět něčím novým či podstatným do současné diskuse. Za své činy neseme podle Carrollova absolutní zodpovědnost, i když jsme je nezpůsobili vědomě nebo jsme k nim byli předurčeni. Otázkou je: odpovědnost komu? Z článku vyplývá, že odpovědnost není vázána jen na společ-

nost, ale i na nějaký vyšší metafyzický řád nutnosti a osudovosti. Odpovědnost společnosti je totiž čistě praktická a do Carrollova konceptu ovlivněného protestantismem příliš nezapadá.

Dějiny moderny jsou dějinami odjímání odpovědnosti z člověka a jejího přenášení na vrozené dispozice nebo okolí. O zločincích se mluví jako o obětech společnosti, používá se pro ně označení psychopat nebo sociopat. Za nemoc je považován alkoholismus, toxikomanie, hráčství a celá řada dalších jevů; seznam se navíc každým dne rozrůstá. Častým argumentem obhajoby je neschopnost zločince za sebe zodpovídat – nepřičetnost. Nepřičetnost může být způsobena celou řadou vlivů – nesprávnou výchovou, rozvráceným manželstvím rodičů, duševní nemocí, dokonce i konzumací určitých látek (v jednom případě dokonce cukru). Nebude trvat dlouho a nemocí se bude ospravedlňovat i zločin. Ve skutečnosti jsme totiž determinováni, a proto za své činy opravdu nejsme zodpovědní. Zločinec si nevybral schopnost zabít, znásilňovat a okrádat; tato schopnost mu byla vrozena a za určitých podmínek vyšla najevo. Zločinec za své zločiny nezodpovídá. Potrestání zločince ve společnosti je ale přesto nutné a navýsost žádoucí, nemůže být ale vysvětleno jinak než pragmaticky. My pragmatici tvrdíme, že trest je (a) ochranou společnosti před zločincem (jeho odstranění do zvláštního ústavu, v našem případě vězení); (b) ochranou společnosti před zločincovým příkladem (trest je odstraněním pro druhé, pokud by neměl tuto funkci, pak by naše ubohé společenské zábrany podléhaly mocným biologickým tlakům mnohem častěji). Trest rozhodně není: (a) nápravou zločince (ta je jen směšnou výmluvou pro humanisticky orientované jedince); (b) odplatou (odplata sama o sobě je naprosto zbytečná, nikomu nepomáhá a jen zvyšuje celkovou míru utrpení ve společnosti).

Na závěr: pro společnost je výhodné trestat své zločince, i když tito za své činy nemohou a, opakují, nenesou za ně zodpovědnost. Tato výhodnost se záhy stane nutností, chceme-li i nadále žít ve světě tak, jak jej známe.